

Over gewone mensen in een ongewone tijd

*Een waargebeurde familiegeschiedenis
in de twintigste eeuw*

Colofon

ISBN: 978 94 6365 472 2

1e druk 2022

© 2022, Ria Rottier

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

**Over
gewone mensen
in een
ongewone tijd**

*Een waargebeurde familiegeschiedenis
in de twintigste eeuw*

RIA ROTTIER

All this happenend, more or less
Kurt Vonnegut, Slaughterhouse Five
1969

Dit boek is geen roman, maar uitdrukkelijk non-fictie, gebaseerd op ware gebeurtenissen en echte personen. Toch heeft de auteur de vrijheid genomen situaties zelf in te vullen, daar waar ze niet beschikte over historische gegevens.

De namen van de familieleden van de auteur zijn daarbij gehandhaafd, evenals de namen van de bekenden uit de Indische periode en uit Frankrijk. Echter, voor de namen van vrienden en bekenden uit de oorlogsperiode en daarna zijn allemaal andere namen gekozen, omdat de auteur wilde vermijden dat deze personen of hun nabestaanden zichzelf onverwacht en ongewild in dit boek tegenkwamen.

Wat betreft de afbeeldingen hebben wij geprobeerd alle rechthebbenden te achterhalen, met name wat betreft de afbeeldingen die niet uit het familiearchief komen. Wie meent rechten te kunnen doen gelden, kan zich melden bij de uitgever.

Inhoud

Vooraf	9
1. De gok	13
2. Willem neemt een besluit	17
3. Aankomst op Sumatra	21
4. Willem is assistent en zoekt een vrouw	49
5. Huwelijk, gezin en een nieuw leven op Sumatra	69
6. Brastagi en het plotselinge einde van het sprookje	93
7. Naar Holland	103
8. Holland: een ander leven	109
9. Spéracèdes, Les Pradons, Frankrijk	119
10. Le Rouret, Frankrijk	141
11. Oorlog!	159
12. Den Haag: Jan naar het conservatorium	167
13. Jan wil geen Arbeitseinsatz en kiest voor het NSKK	187
14. Jan en Wim vinden elkaar terug in Jena; terugkeer naar Holland	205
15. Willem wil terug naar de tabak	213
16. Greet en de twee jongste kinderen, Franz en Robert	223
17. Jan na de oorlog	227
18. Greet en Willem na de oorlog	237
19. Jan pakt het leven weer op in Amsterdam	245
20. Huwelijk, gezin en een nieuwe toekomst	263
Epiloog: Hoe verging het de hoofdpersonen van dit boek in hun verdere leven?	273
Dankwoord	277
Begrippenlijst	279
Lijst van bronnen en gebruikte literatuur	285

Vooraf

Ergens in 2006, ongeveer een jaar na de dood van mijn moeder, kreeg ik een brief van mijn vader. De aanhef was: ‘Aan mijn twee dochters’. Waarom hij dit alleen aan zijn dochters stuurde, heb ik nooit begrepen en toen ik er later naar vroeg, haalde hij zijn schouders op. Wel zei hij toen: “Doe er maar mee wat je wilt.”

Welnu, dat deed ik. De keren dat ik hem hierna interviewde over alles wat hij had meegemaakt, was hij bijzonder open en gaf hij antwoord op alles wat ik vroeg. Hij had geen behoefte dingen te verzwijgen, al had hij er bij de laatste keer, najaar 2013, ook wel genoeg van, want op het einde van het gesprek zei hij met krakende stem: “Is het nu genoeg?”

Een halfjaar later zat ik aan zijn sterfbed en hield ik zijn hand, met vingers die bruin waren van de nicotine, in de mijne. Nooit wilde hij stoppen met roken (en drinken) en toen ik een keer zei dat we met zijn longen de weg van Schiedam naar Amsterdam konden asfalteren, lachte hij wat en stak er nog een op. Maar zoals hij daar lag, wist ik dat het voorbij was en dat ik geen vragen meer kon stellen. Had hij nog besef van de wereld, van de verhalen die hij had verteld, van alles wat hij had meegemaakt? Van de leugen die al die jaren boven ons gezin had gehangen? Hij kneep stevig in mijn hand en ik wist dat het goed was. En hoewel ik wist dat ik nog vele gaten in zijn verhalen zou moeten vullen, liet ik hem los. Het was voorbij.

Zijn verhaal was een schokkend relaas over zijn foute stap in de oorlog. Nooit hebben wij, de kinderen, hier iets van geweten of zelfs maar een vermoeden van gehad. In

de tijd waarin wij opgroeiden, de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw, was iedereen om ons heen nog ‘goed’ geweest in de oorlog. Wij kinderen wisten allemaal prima hoe wij ons zouden opstellen in een dergelijke situatie: wij zouden immers allemaal bij het verzet gaan en vervolgde mensen laten onderduiken . . . Pas na deze brief begreep ik wat ons allemaal bespaard is gebleven, dankzij de afspraak die mijn ouders hadden gemaakt niemand ooit iets over het verleden van mijn vader te vertellen. Ik ben ze er nog steeds dankbaar voor.

Het duurde echter jaren voordat ik ertoe kwam me echt in het verhaal te gaan verdiepen. Eigenlijk lukte dat pas na het overlijden van mijn vader in 2014, al had ik al eerder het plan opgevat van zijn verhaal een boek te maken. Hij vond dat prima en hiervoor heb ik hem ook een aantal keren geïnterviewd, voor het laatst, zoals eerder genoemd, in het najaar van 2013, een halfjaar voor zijn dood. Die interviews waren voor mij een belangrijke bron. Daarnaast leverden ook de verhalen die hij zelf had geschreven over zijn leven een enorm reservoir aan materiaal om uit te putten. Hij was een ras verteller: zijn hele leven lang vertelde hij verhalen, waarin zijn hele jeugd de revue passeerde, en we hingen aan zijn lippen. Zijn verhalen bleven tot het einde consistent, al zegt dat niet alles, want het is een bekend fenomeen in de psychologie: als iemand een verhaal maar vaak genoeg vertelt, gaat hij er zelf in geloven.

Ik begon voor het schrijven van dit boek met een hoop research: het lezen van vele boeken en het zoeken in archieven, met name het Nationale Archief en het NIOD. En in 2017 bezocht ik Sumatra, waar ik ontdekte dat er weinig over was van de glorie tijd van de tabakscultuur. Tot mijn verrassing was in het ziekenhuis van Tandjong Morawa de verloskamer waar mijn vader was geboren nog wel helemaal intact, althans dat vertelde men ons. Overal vond ik gegevens en langzamerhand

lukte het me zijn hele verhaal te reconstrueren. En niet alleen dat van hem: zijn verhaal bleek volledig verweven te zijn met dat van zijn ouders en in iets mindere mate met dat van zijn broers. Het werd me duidelijk dat hij nergens had gelogen, maar dat hij wel zo hier en daar feiten had weggelaten of bijvoorbeeld data onduidelijk had gelaten. Het heeft me dan ook erg veel moeite gekost om alles in een tijdbalk te kunnen zetten. Wat me ook duidelijk werd, en dat was voor mij een opluchting, was dat hij geen oorlogsmisdaden had gepleegd en dat het was gebeven bij zijn aansluiting bij een verwerpelijk regime, wat ook gold voor zijn ouders. Al kun je je natuurlijk wel afvragen in hoeverre dat minder kwalijk was, want dit was wel een grote groep die min of meer stilzwijgend het systeem legitimeerde en zelfs faciliteerde.

Met alles wat ik vond, ging ik uiteindelijk aan het schrijven en gaandeweg ontdekte ik dat het verhaal wortels had: wortels in de geschiedenis van deze familie. Wortels die bleken te liggen in Den Haag, in Nederlands-Indië, in Soest, in Frankrijk en weer in Den Haag. Maar bovenal werd me duidelijk hoe iemand tot een dergelijke beslissing kan komen. Hoe iemand in de bubbel van zijn familie terecht komt en alleen nog maar de dingen hoort (of wil horen) die passen in het eigen straatje. En zo werd het dus opeens een familieverhaal. Ik wilde de gebeurtenissen kunnen plaatsen in de tijd en in de omstandigheden en dat is nooit beperkt tot één persoon. Gebeurtenissen en omstandigheden zijn bovendien altijd een gevolg van gemaakte keuzes die wij achteraf altijd scherper kunnen zien dan de personages die in de situatie zitten. De mensen in dit verhaal dachten in elk geval dat ze geen keuze hadden en dat ze met de rug tegen de muur stonden, gedwongen door de omstandigheden. Het maakte dat ik het gaandeweg steeds belangrijker vond worden om dit

verhaal te delen met anderen: ook in onze tijd spelen immers dergelijke gevoelens.

Terwijl ik op zoek was naar beweegredenen van de personages, kwam ik in archieven vooral feiten tegen. Heel soms gaf iemand iets aan over het waarom, bijvoorbeeld in een verhoor, maar je kunt je afvragen in hoeverre de verklaringen daarin 'zuiver' zijn. De ondervraagde wist immers heel goed wat de gewenste antwoorden waren die in zijn eigen belang zouden werken.

Dat was prettig bij het schrijven, want daardoor had ik de vrijheid de feiten alleen als uitgangspunt te zien. Alles wat ik niet wist en niet meer kon vragen, leidde tot mogelijkheden, terwijl ik tegelijk denk dat het hierna volgende verhaal volledig recht doet aan mijn vader en aan zijn en mijn familie. De ruggengraat ervan wordt in elk geval gevormd door wat hij zelf heeft verteld en geschreven.

De actualiteit van het verhaal staat buiten kijf: nog altijd worden kinderen van foute ouders beoordeeld op daden en beslissingen van hun ouders. En daarbij speelt eveneens de vraag ten aanzien van die ouders of ze wisten van het kwaad dat geschiedde. Je hoeft echter zelf geen misdaden te begaan om mee te werken aan het legitimeren van een regime. Ze zagen het misschien werkelijk niet, en dat wil ik graag geloven, maar ze hadden het minstens kunnen zien als ze de bereidheid hadden gehad te kijken. Dat gold toen, dat geldt nu en is eigenlijk van alle tijden.

Verzet is maar voor weinigen weggelegd, dat is me erg duidelijk geworden.

Haarlem, zomer 2022

1. De gok

Pas jaren later beseften ze welke ingrijpende gevolgen deze gebeurtenis in hun leven had gehad. Alle andere rampen vielen er bijna bij in het niet. Maar nooit hebben ze het lef gehad hun vader te beschuldigen. Hij was immers ook slachtoffer, vonden ze.

Jan en Wim, in dat voorjaar van 1937 respectievelijk vijftien en veertien jaar oud, betraden het indrukwekkende gebouw direct na hun vader. Ze werden met veel *égards* ontvangen, alsof ze *grand seigneurs* waren. Vage herinneringen uit de tijd van Indië kwamen op. Ze hadden geen idee wat er ging gebeuren, maar het was wel spannend. Ze mochten toekijken en genieten van alle pracht en praal, maar ze waren te zeer geïmponeerd, waardoor ze er weinig van zagen. Ze waren vooral gericht op hun vader, die nog altijd niet erg mededeelzaam was.

Die middag had Willem tegen de jongens gezegd dat ze zich netjes moesten aankleden. Ze waren verbaasd, want er was tegenwoordig nooit meer iets waarvoor ze speciaal netjes moesten zijn. Maar hun vader stond erop dat ze een keurige broek aan hadden, een overhemd met een jasje, en hij strikte ze een das om uit zijn eigen kast. Het was een verrassing, zei hij. Ze hadden geen idee wat dat zou zijn, maar ze raakten toch een beetje opgewonden door zijn serieuze blik. Toen ze vroegen waar ze dan naartoe gingen, kregen ze geen antwoord. Had het iets te maken met het telefoontje dat Willem gisteren had gekregen van Greet, hun moeder? Hij was daarna zo blij als een kind, dus het was duidelijk dat het goed nieuws was. Vervolgens was hij vertrokken naar het dorp: voor bankzaken, zoals hij zei. Bij terugkomst zag hij er uiterst tevreden, ja bijna gelukkig uit.

Toen er een taxi stopte voor de deur, waren ze nog verbaasder. Een taxi? Terwijl ze normaal overal naartoe gingen met de bus? Hadden ze de loterij gewonnen of zo? Dicky kreeg instructies voor de jongste twee kinderen over het eten en het tijdstip van slapen gaan en daar gingen ze, nagekeken door de andere drie en door de burens, die dit ook niet eerder hadden meegemaakt.

Twee weken eerder was hun moeder vertrokken naar Den Haag, naar oma Stein. Gewoon bij haar moeder op bezoek, voor zover ze wisten. Maar ze hadden ook opgevangen dat ze om geld uit haar erfenis ging vragen. Daar hadden ze hun ouders vaker over horen praten en het was vooral hun vader die er bij Greet op aandrong dat ze zou gaan. Ze had er recht op, vond hij. Zij had er in eerste instantie weinig zin in, want van confrontaties met haar moeder werd ze meestal niet erg vrolijk, en al helemaal niet als het om geld ging. Maar uiteindelijk was ze gezwicht en stapte ze op de trein naar Nederland. Ze had per telegram laten weten dat ze goed was aangekomen en dat ze allemaal de groeten moesten hebben. En toen was daar opeens dat telefoontje, waarna hun vader zo blij was als ze hem in geen tijden hadden gezien.

De taxi stopte voor een prachtig pand in Moorse stijl aan de Promenade des Anglais in Nice. Het heette La Jetée, De Pier dus, net als in Scheveningen, maar dit bleek een casino te zijn. De jongens waren hier nog nooit geweest, hadden zelfs nog nooit van het bestaan ervan gehoord, en keken hun ogen uit. Ze kregen een drankje en hun vader nam plaats aan de roulettetafel. Later hoorden ze nog vaak de woorden '*Les jeux sont faits*' in hun oren: de woorden die werden uitgesproken door de croupier als er niet meer mocht worden ingezet. Het ging goed blijkbaar, want de stapels fiches van Willem werden steeds hoger. Op een gegeven moment zagen ze Willem zijn

fiches bij elkaar harken en naar een andere ruimte gaan. Hij gebaarde hen met zijn hoofd dat ze mee moesten komen. “Daar kunnen jullie iets van leren,” zei hij.

Ze zagen hem opnieuw spelen en schuiven: nu ging het om kaarten en fiches. De ene keer kreeg hij iets toegeschoven en dan weer werden zijn fiches voor hem weggehaald door een heel chique man met een uitgestreken gezicht en een lange stok. De jongens vonden intussen de aandacht die ze kregen en de *égards* waarmee ze werden behandeld allemaal prachtig. Ze waren geen kleine kinderen meer, maar ze hadden verder geen idee van wat hun vader van plan was en vroegen er ook niet naar: het was immers een verrassing, had hij gezegd. Ze genoten van de spanning van het spel aan de speeltafel, zonder er veel van te begrijpen. Ze kregen een sapje, zagen hun vader inzetten en regelmatig tevreden hun kant op kijken. Het ging goed blijkbaar en hij vertrouwde zichtbaar op zijn gelukkig gesternte.

En toen ging er blijkbaar plotseling iets mis. De stemming sloeg om: Willem begon chagrijnig en verbeterde te kijken en keek ook niet meer hun kant op. Uiteindelijk stond hij op, sommeerde de jongens mee te komen en haalde hun jassen op in de garderobe. Willem zei geen woord, maar er was nu geen taxi: ze gingen met de bus terug. Onderweg kregen ze alleen te verstaan dat ze hun mond moesten houden tegen hun moeder over wat er gebeurd was. Dat was alarmerend. De jongens hadden geen idee, maar er was blijkbaar iets heel ergs gebeurd. Willem zei geen woord meer en staaarde door het busraam naar buiten zonder iets te zien. Jan moest hem zelfs waarschuwen dat ze uit moesten stappen, anders waren ze doorgereden. Thuis stopten ze de mooie kleren ver weg in de kast en gingen slapen.

De volgende dag ging iedereen gewoon aan het werk met

dat wat er moest gebeuren: huiswerk, werken in de tuin, eten maken en dat soort dingen. Jan kreeg opdracht een boom te snoeien, die vlak voor het huis stond. Dat was tamelijk bizar, want Willem wist maar al te goed dat Jan een enorme hekel had aan iedere tuinklus en er ook geen enkel gevoel voor had. Jan was zo kwaad dat hij dit moest doen, dat hij het enorme kapmes hanteerde als een dolle en alle takken van de boom bij de stam afhakte. Toen zijn vader kwam kijken hoe Jan het ervan afbracht en de aangerichte schade zag, was hij witheet van woede, maar hij hield zich zowaar in. Hij moest niet zijn zonen ook nog tegen zich in het harnas jagen, want hij had ze hard nodig voor als hun moeder terugkwam.

Die storm liet niet lang op zich wachten en deze gebeurtenis werd bepalend voor hun verdere leven, dat zo veelbelovend was begonnen op Sumatra ...

La Jetée in 1936: Het casino van Nice aan de Promenade des Anglais. Tijdens de oorlog werd het al gesloopt door de Duitsers en na de oorlog is het afgebroken.

Bron: Wikimedia.org. Fotograaf is onbekend.

2. Willem neemt een besluit

Zevenentwintig jaar eerder had Willem een belangrijke stap gezet in zijn leven. Hij was toen vierentwintig.

Geboren in 1886 als Willem Frederik Hendrik Rottier, wachtte hem een mooie toekomst. Hij was afgestudeerd in Wageningen en na zijn dienstitijd bij de huzaren werkte hij voor de Nederlandsche Heidemaatschappij en Staatsbosbeheer. Zijn woonplaats was eerst Deventer, maar in 1908 werd hij naar Den Haag gehaald, om daar in een team te werken dat voor de Heidemaatschappij de ‘Bosjes van Poot’ moest ontwerpen. De Heidemaatschappij had dat bos, toen nog ‘Houtrust’ geheten, nét verworven nadat de eigenaresse, prinses Sophie, was overleden. De toekomst zag er zonnig uit en Willem verloofde zich met Johanna Griffijn, de schoonzus van zijn oudere zuster, Marie. Marie was inmiddels met haar man, Jacob Griffijn, in 1908 verhuisd naar Medan, op Sumatra, waar Jacob tandarts was.

Maar plotseling werd Johanna ziek en ze overleed binnen een paar weken. Dat was op 23 februari 1909 en Willem was volkomen van slag. Zijn hele toekomst wankelde en hij schreef brieven naar zijn zuster Marie en haar man Jacob in Medan om hun advies te vragen. Op hun aanraden ging hij praten bij de Senembah Maatschappij in Amsterdam en daar bleek dat ze zaten te springen om mensen zoals hij. Hij nam een besluit en schreef zijn ouders de volgende brief:

Geachte ouders,

Na het overlijden van Johanna vroeg ik me af wat ik moest gaan doen. Verder gaan met de Nederlandse Heidemaatschappij? Ik betwijfel of daar voldoende toekomst voor me is. Voor Johanna had ik wel hier in

Den Haag willen blijven, maar nu zij er niet meer is, weet ik het zo niet. Haar broer Jacob adviseerde mij om naar Sumatra te komen, omdat daar meer dan genoeg werk is voor mensen zoals ik, met een landbouwopleiding van Wageningen. Ik denk dan ook dat het goed is mijn zuster en zwager te volgen naar Sumatra en ik heb geïnformeerd bij de Senembah Maatschappij of zij een plek voor me hebben. Ik heb een gesprek gehad met de directeur, de heer Janssen, op het kantoor aan het Singel 364 in Amsterdam. Zojuist kreeg ik bericht dat ik zou mogen beginnen als assistent op een van hun tabaksplantages: Batang Kwis. Dit avontuur trekt me wel, als ik eerlijk ben. En wat ik ook belangrijk vind: je schijnt er heel veel geld te kunnen verdienen in een paar jaar tijd.

Ik heb dus een overtocht geboekt op het stoomschip Malaya en per 23 juni 1910 word ik aangesteld. Voor mijn vertrek zal ik u nog bezoeken om afscheid te nemen.

Geachte ouders, ik zal U op de hoogte houden van mijn ervaringen daar en zodra ik toestemming krijg om mij blijvend in Nederlandsch Indië aan de oostkust van Deli te vestigen laat ik U dat weten. Ik heb begrepen dat er een huwelijksverbod is voor assistenten en dat ik pas na acht jaren verlof mag opnemen dus U zult mij lange tijd niet zien. Op termijn hoop ik dat U voor mij kunt uitkijken naar een nieuwe vrouw met wie ik zou kunnen trouwen, zodra ik voldoende middelen van bestaan heb en hiervoor toestemming krijg.

Intussen verblijf ik,

Uw liefhebbende zoon,

Willem

Willem vertrok eind mei 1910 naar Nederlands-Indië. Een nieuw fase in zijn leven brak aan.

Willem in 1907, werkzaam bij de Heidemaatschappij.

